

Щербатих Д.В., к. е. н.,
доцент кафедри економіки, фінансів, обліку і аудиту
Черкаська філія ПВНЗ «Європейський університет»

ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

Щербатих Д.В. Теоретична концептуалізація та фундаментальні основи формування банківської системи. В статті визначаються концептуальні та фундаментальні основи формування банківської системи. Виділяються чотири історичних етапи розвитку банківської діяльності. Досліджено основні етапи розвитку банківської системи в Україні, їх процеси становлення і розвитку. Відображається періодизація часових періодів розвитку банківської системи України.

Ключові слова: банківська система, концептуалізація, фундаментальні основи, етапи розвитку.

Щербатых Д.В. Теоретическая концептуализация и фундаментальные основы формирования банковской системы. В статье определяются концептуальные и фундаментальные основы формирования банковской системы. Выделяются четыре исторических этапа развития банковской деятельности. Исследованы основные этапы развития банковской системы в Украине, их процессы становления и развития. Отображается периодизация временных периодов развития банковской системы Украины.

Ключевые слова: банковская система, концептуализация, фундаментальные основы, этапы развития.

Shcherbatyh D.V. Theoretical conceptualization and fundamentals of formation of banking system. The article defines the conceptual fundamentals and the formation of the banking system. There are four stages of historical development of the banking activities. The basic stages of development of the banking system in Ukraine, their processes of formation and development. Displaying periodization of time periods of the Ukrainian banking system.

Keywords: banking system, conceptualization, fundamentals, development stages.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку світової та національної економік трансформація банківської системи країни набуває нового змісту, оскільки вона стає важливою, визначальною складовою ринкового та державного регулювання. На сучасному етапі банківська система України перебуває в процесі розвитку і безумовно потребує подальшого вдосконалення, а її надійне, стабільне та ефективно функціонування є основою економічних успіхів України, одним із ключових елементів подальшого економічного зростання, забезпечуючи стабільність функціонування і розвитку у системі ринкових відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізу різних сторін діяльності банківської системи присвячено праці багатьох вітчизняних економістів, зокрема: М.Д. Алексеєнка, В.Д. Базилевича, О.Д. Василика, А.С. Гальчинського, В.І. Грушка, Т.Т. Ковальчука, М.І. Крупки, І.О. Лютого, В.І. Міщенко, А.А. Пересади, О.І. Пилипченка, Л.О. Примостки, В.М. Федосова, С.І. Юрія, В.А. Ющенко та інших. Незважаючи на вагомий внесок науковців у розвиток теорії банківської справи, виникає необхідність узгодження різноманітних та іноді суперечливих поглядів на зміст банку, та подальшого розвитку теоретичних засад визначення банківської діяльності з урахуванням сучасних тенденцій у банківській сфері.

Постановка завдання. Головною метою цієї статті є визначення концептуальних та фундаментальних основ формування банківської системи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Ефективне функціонування банківської системи – необхідна умова розвитку ринкових відносин в Україні. Особливості функціонування банківської системи в сучасній ринковій економіці зумовлюють необхідність формування стійкого фінансово-кредитного сектору, в тому числі банківського, як базового чинника економічного зростання країни, пріоритетним завданням держави, що інтегрується у світовий фінансовий простір.

Банківська система є одним із найважливіших механізмів організації економічної системи будь-якої держави, визначальним напрямом сучасного розвитку міжнародних економічних відносин, що спричиняє суттєві зрушення у світовому просторі та породжує істотні зміни в процесах генезису і функціонування національних банківських систем.

За таких умов, в період активізації світових інтеграційних процесів та глобалізації світових господарських зв'язків, банківська система набуває нових рис, тому постає необхідність у вивченні теоретичних та практичних основ формування, функціонування та розвитку банківської системи.

Для теоретичної концептуалізації та дослідження фундаментальних основ формування банківської системи необхідна однозначність визначення основних

понять, що зумовлює необхідність вивчення й аналізу основних підходів такого наукового напрямку.

Причини неоднозначності підходів до формування банківської системи полягають в еволюції та історії її виникнення. Історія поняття «банк» нараховує вже багато віків, а сам термін був започаткований від італійського «banco», що означає лава, конторка, стіл, на якому середньовічні італійські міняйли розкладали свої монети [1, с. 98]. Слово «банк» на багатьох мовах звучить ідентично завдяки його єдиним кореням, має аналогічне значення і є інтернаціональним: «bancue» – французькою, «bank» – англійською та німецькою, «banco» – італійською, іспанською, в Україні цей термін почав вживатися за посередництвом французької мови [2, с. 36]. Багатозначність поняття «банк» яскраво відображає аналіз літератури, присвяченої цьому питанню.

Історія розвитку банківської справи тісно пов'язана з історією діяльності банків та виникненням грошей, перші банківські операції з обміну грошей існували ще за дві тисячі років до нашої ери у Стародавній Греції (IV ст. до н.е.), у Стародавньому Вавилоні (VI ст. до н.е.), у Стародавньому Єгипті та Римі.

Більшість дослідників вважають, що початок банківської діяльності сягає часів Стародавнього Вавилону, де храми приймали вклади на зберігання і видавали позички під відсотки, беручи у клієнтів письмові зобов'язання чи заставу. Вже у VIII ст. до н.е. Вавилонський банк приймав внески, платив за ними відсотки, видавав позики і навіть випускав банківські квитки («гуду») [3].

В економічній літературі умовно виділяють чотири історичні та основні етапи розвитку банківської діяльності, що пов'язані зі знаковими подіями в історії банківництва.

I етап (період від античності до виникнення Венеціанського банку). На цьому етапі відбувалося зародження банківництва, у Стародавньому Вавилоні здійснювалися перші кредитні операції, обмінювалися гроші однієї держави на гроші іншої, практикувалося прийняття вкладів та виплата за ними певних відсотків. У стародавніх Вавилоні і Греції першими банкірами були жерці. Храми одержували великі доходи від їх земельної власності, грошові штрафи, подарунки та ін. Завдання жерців полягало в тому, щоб шляхом умілого завідування майном, видачі позик і участі у вигідних підприємствах збільшити доходи і зібрати такі скарби, які давали б можливість гідно підтримувати пишність святині [3]. Банківська справа в Римі була організована на зразок банківської справи у Греції в III ст. до н.е. Банки називалися аргентарії або мензарії. Вони приймали гроші на зберігання, здійснювали обмінні операції і видавали позики – лихварські, промислові, під заставу нерухомості – іпотечні. Вони також займалися організацією і проведенням аукціонів. З аукціонів продавалося закладене майно свого та інших банків з отриманням комісійних [3].

II етап (з 1156 р. до заснування Англійського банку в 1694 р.). Велику роль у відродженні банківської справи (фінансова активність в Європі занепала з розпадом Римської імперії) відіграли хрестоносці. У той час найкрупнішими банкірами були тамплієри. Орден тамплієрів – це релігійна і військова організація, яка не була банком у сучасному розумінні цього слова, оскільки її фінансові операції були лише побічною діяльністю. Гроші, віддані тамплієрам під заставу, не об'єднувалися в загальний фонд і не розміщувалися в інші операції, а залишалися в особистих сховищах власників та були доступні лише за їх згоди. Орден розробив систему збору, надійного зберігання і переправлення великих грошових сум грошей та інших цінностей із заходу на схід [4].

Розвиток виробництва і торгівлі у середні віки зумовив відродження банківництва. У багатьох країнах Європи банки виникли завдяки розвитку торгівлі. Вони створювалися купцями для зберігання грошей і здійснення розрахунків. Поступово банки з'явилися по всій Італії, особливо у великих торгових центрах, ганзейських містах – Генуї, Венеції, Флоренції, а потім – у Франції, Гамбурзі, Нідерландах, Англії [3].

Перші громадські банки з'явилися в Італії. У 1156 р. у Венеції утворився жиробанк «Монтеньєва» – громадська установа, куди вносилися податки і де проводилися окремі банківські операції. У 1609 р. уряд Голландії внаслідок зловживань місцевих банкірів заснував Амстердамський банк під гарантію міста. У 1619 р. Гамбург за прикладом Амстердама з тих же причин заснував під гарантію міста жиробанк, який проіснував до 1812 р. На цьому етапі розвитку банківської справи у Європі основними операціями, які виконували банки, були операції по надійному зберіганню коштів та проведення розрахункових операцій [3].

III етап (з 1694 р. до кінця XVIII ст.). На цьому етапі відбувається подальший розвиток банків в Англії. Основним банком, що з'явився у цей час, був Англійський банк, створений в 1694 р. шотландцем Уільямом Петерсоном для вирішення урядових фінансових проблем. З'явилося заставне право, тобто банк надавав позики під заставу майна з умовою його відчуження при неповерненні кредиту. Крім того, йому було дозволено приймати внески для поповнення свого капіталу і виплачувати по них відсотки. Поступово виникають спеціалізовані банки: у Шотландії – Королівський (1695 р.), Банк Британської компанії для торгівлі полотном (1706 р.), Віденський банк (1703 р.), Пруський банк для морської торгівлі (1767 р.), Паризька облікова каса (1776 р.), Петербурзький банк (1780 р.) [3]. У цих банках з'являється новий спосіб розрахунків: перенесення коштів з рахунку на рахунок за допомогою чекового обігу. Сьогодні за кордоном значна частка розрахунків здійснюється за чеками [3]. Депозитні

операції набули значного поширення, оскільки стали вигідними і банкірам, і клієнтам. З'явилися три основні види депозитів: до запитання, строкові, ощадні. Ще однією з характерних рис цього періоду була поява емісійних банків, основною функцією яких стала емісія банкнот.

IV етап (з початку XIX ст. до теперішнього часу). На цьому етапі особливого поширення набули депозитні банки в Англії, Шотландії, Австрії, Німеччині, Швейцарії, а також у Північній Америці. На початку XIX ст. з'явилися центральні банки, які монополюють виконували функцію емісії банкнот. Наприклад, у Франції Центральний банк був створений Наполеоном у 1800 р., Австрійський банк – у 1806 р., Російський державний банк – у 1860 р., У 1848 р. у Пруссії з'явилися ломбарди, які стали дуже популярними і швидко розповсюдились в інших країнах. Отже, у XIX ст. у Європі та Північній Америці існувало немало банків. Крім того, у деяких країнах починають формуватися повноцінні банківські системи, до яких входили центральні банки, універсальні та спеціалізовані банки.

У 1877 р. були запроваджені лізингові операції, а пізніше банки починають проводити факторингові операції. Розвиток ринку цінних паперів зумовив розширення операцій з цінними паперами, а згодом, у 70-ті рр. XX ст., і сек'юритизацію активів [3]. Законодавчі обмеження участі банків на ринку цінних паперів, участь в капіталах підприємств сприяли виникненню трастових операцій. Банки розширювали торгівлю золотом, займалися валютними операціями, розвивали кореспондентські відносини [3].

Із заснування контор Державного банку Російської імперії, почалося створення індустріальної банківської системи в Україні. У цей період почали здійснюватися банківські операції і використовуватися широкі форми кредитування, що насамперед було пов'язано з розвитком ярмаркової торгівлі. Значним банківським центром, що здійснював операції на ярмарках, став Бердичів. Через свої 8 банківських домів він мав зв'язки з банківськими домами Петербурга, Москви, Варшави, Одеси. Основні операції бердичівські банкіри здійснювали на Контрактовому ярмарку в Києві [5. с. 54].

На території України напередодні революції 1917-1921 рр. уже було створено потужну кредитно-банківську систему, що виглядала таким чином. Держбанк мав три контори (Київ, Одеса і Харків) та 14 відділень (Чернігів, Ромни, Полтава, Кременчук, Катеринослав, Юзівка, Бердянськ, Феодосія, Севастополь, Херсон, Миколаїв, Кам'янець-Подільський, Житомир і тимчасове відділення в Ялті, що працювало щороку лише з 25 травня до 1 листопада). Мережа кредитно-банківських установ в Україні мала багаторівневу структуру, охоплювала всі галузі аграрно-індустріальної економіки регіону, забезпечувала нормальний рух товарів, грошей і кредитних ресурсів, була міцно інтегрована в загальноімпер-

ську грошово-кредитну систему, а через неї – і в європейську систему індустріальних та індустріально-аграрних країн Західної Європи, хоча за своєю могутністю значно поступалася їм.

Банківська система України розвивалась досить динамічно і була орієнтована на забезпечення безпечного грошового обігу капіталу, тому для більш змістовного дослідження проблем її розвитку необхідно виділити основні історичні етапи діяльності, що пов'язані зі знаковими подіями, та сформулювати періодизацію її функціонування залежно від економічних процесів.

До другої половини 60-х рр. Україна не мала власної, автономної кредитно-банківської системи. Тут діяли філії Держбанку СРСР, Будбанку СРСР і трудові ощадкаси, лише з січня 1989 року по 1990 рр. почалося створення прототипу системи українських комерційних і кооперативних банків у складі банківської системи СРСР. 24 січня 1989 року в Києві було засновано перший комерційний банк України, після цього процес створення банків набув значного розмаху, що було початковим етапом створення фундаментальної бази системи українських комерційних банків та становлення і розвитку вітчизняної банківської системи.

На 20 червня 1990 р. на території України офіційно було зареєстровано 25 банків (17 акціонерних комерційних і 8 кооперативних). Банківські установи були розміщені вкрай нерівномірно й оперували обмеженими капіталами та включали наступні етапи розвитку:

I етап (1991 – I півріччя 1992 рр.). На даному етапі відбулася перереєстрація українських комерційних банків та розпочато формування банківської системи України як незалежної держави, і 2 жовтня 1991 року починається перереєстрація комерційних банків, зареєстрованих Держбанком СРСР. До особливих рис зазначеного періоду належать залежність українських державних банків від всесоюзної фінансової бюрократії, початок утворення кооперативних банків, як суто українських банківських установ.

Таким чином, мережа банків України набуває самостійності. На цьому етапі станом на 1 січня 1992 року банківська система України налічувала 77 кредитних установ, а до кінця періоду було зареєстровано ще 60 банків. Генеза банківської системи України є однією з найважливіших сторінок вітчизняної історії, так у серпні 1992 р. Україна отримала свою першу з часу проголошення незалежності власну грошову одиницю – карбованець.

II етап (II півріччя 1992–1993 рр.). На етапі становлення економічного та політичного суверенітету відбувається формування банківської системи України, уже станом на 1 січня 1993 року в Україні налічувалося 134 комерційні банки. Було прийнято Закон України «Про банки і банківську діяльність», відповідно до положень якого закріплювалося створення автономної дворівневої банківської системи

та Національного банку України як центрального банку держави.

До особливих рис другого етапу формування банківської системи України відносяться:

- масове утворення дрібних малопотужних «кишенькових» банків із капіталом, який часто не перевищував вартості трикімнатної квартири, орієнтованих на отримання надприбутків на тлі гіперінфляційних процесів в економіці;

- перереєстрація та реорганізація банків;

- формування банківських установ в умовах нестабільної економічної ситуації [6. с. 27].

III етап (1994-1996 рр.). У жовтні 1994 р. НБУ скасував рішення про фіксований курс карбованця, а з 1995 р. банки починають вільно працювати на міжбанківському валютному ринку.

На цьому етапі в Україні бурхливо йдуть інфляційні процеси, які істотно впливали на структуру вітчизняної банківської системи. За 1995 р. інфляція становила 282% – це майже вдвічі менше, ніж у 1994 р., і в 36 разів менше від рівня інфляції за 1993 р. Разом із уповільненням інфляційних процесів почалося масове банкрутство банків, що будували стратегію на зростанні цін. Так у 1994 р. було ліквідовано 11 банків, у 1995 р. – збанкрутували ще 20 банківських установ, у 1996 р. – прямими банкрутами стали 45 банків та 60 опинилися у стані прихованого банкрутства, зрозуміло, що це не могло не внести певних додаткових ускладнень у функціонування всієї банківської системи. У вересні 1996 року було введено в обіг національну грошову одиницю – гривню. До особливих рис четвертого етапу розвитку банківської системи України належать:

- зниження рівня банківського менеджменту;

- банкрутство банків;

- на кредитно-фінансовому ринку України почали працювати іноземні банки та їхні представництва;

- скорочення розміру активів банків;

- стагнація банківської діяльності;

- розбіжність у концентрації банківського капіталу [6. с. 30].

Важливим аспектом діяльності банківської системи на цьому етапі була зміна складу акціонерів, власників багатьох комерційних банків та окремих філій шляхом продажу та перепродажу. Таких змін зазнали близько 70 банків. Вони переходять із рук одних акціонерів до інших, мов естафетна паличка [7. с. 187].

IV етап (1997-1999 рр.). Цей етап становлення банківської системи позначений наявністю внутрішньої банківської кризи в умовах поглиблення фінансово-економічної кризи, наприкінці 1997 р. в банківській системі почали виявлятися негативні процеси, які поступово поглиблювались, було підвищено облікову ставку НБУ до 35%, відбувся істотний спад інтересу вітчизняних банків до фінансових інструментів, що спровокував відхід банків з ринку державних боргових зобов'язань. 1998 рік

став роком фінансової кризи в Україні, девальвація гривні за рік становила майже 80%, темпи зростання капіталу банків зменшилися порівняно з попереднім роком з 51 до 18%, банки втратили на падінні курсу гривні майже \$1 млрд. свого сукупного капіталу [5. с. 196]. Однією з нагальних проблем на цьому етапі стала проблема капіталізації банківської системи, хоча намітились позитивні тенденції до стабілізації, девальвація гривні у 1999 році становила 52% і значна частина банків України так і не спромоглася сформувати достатній капітал не дивлячись на те, що сукупний капітал банківської системи України на кінець 1999 р. досяг майже 6 млрд. грн. Характерними рисами цього етапу є:

- функціонування банків в умовах трансформаційного спаду виробництва;

- знецінення національної валюти по відношенню до інших валют;

- отримання більшістю банків збитків з причини проведення урядом конверсії короткострокових облігацій внутрішньої державної позики і заморожування частини активів;

- непорядкованість і нестабільність нормативно-правового регулювання;

- криза на ринку внутрішніх державних запозичень;

- обмеження можливості отримання прибутків від здійснення валютних операцій з причини запровадження Національним банком України режиму обов'язкового продажу експортерами 50% своєї валютної виручки;

- відтік портфельних інвестицій нерезидентів.

Все це вимагало поступового переходу до поєднання монетарних методів управління економікою із заходами щодо її структурного реформування.

V етап (2000 – I півріччя 2008 рр.). Починаючи із 2000 р. активізувалось кредитування банками реального сектора економіки. Але, незважаючи на фінансову кризу та її наслідки для української економіки, банківська система змогла вистояти, перебороти труднощі і продовжувати свій розвиток. Протягом цих років в українській економіці відбулось зростання загалом, а у банківському секторі зокрема. З 2002 р. розпочався новий етап розвитку банківської системи України. І.П. Сениц називає цей відрізок часу етапом технологічних, кадрових та управлінських нововведень [8. с. 209].

Розвиток банківської системи на етапі реалізації курсу економічних реформ в умовах реструктуризації економіки, падіння дохідності банківських операцій, укрупнення та консолідації капіталу банків є характерною рисою цього етапу. У цей час банківська система продемонструвала підвищення своєї стабільності та конкурентоспроможності, що призвело до:

- організаційного зміцнення банківської системи;

- появи та активізації діяльності на ринку банківських послуг банків з іноземним капіталом;

- зростання коштів на рахунках фізичних та юридичних осіб;

- розширення ресурсної бази банківської системи;
- підвищення рівня монетизації економіки;
- розширення сфери банківських послуг;
- забезпечення стабільності банківського сектору.

Початок XXI ст. характеризується активізацією процесів глобалізації світової фінансової сфери. Глобалізаційні процеси не минули і банківську систему України, були запроваджені новітні методи регулювання банківської діяльності, адаптація банківського законодавства до стандартів і вимог Європейського Союзу. Посилили увагу і до українського банківництва іноземні банківські групи, з огляду на значний потенціал його розвитку – банківський сектор України вважається найбільш інвестиційно привабливим.

Основною метою держави, яка успішно пододала депозитну кризу 2004 р., пов'язану із політичною нестабільністю у державі на цьому етапі розвитку, є забезпечення умов формування конкурентної, стабільної та ефективно діючої банківської системи, що дасть змогу успішно увійти до глобального фінансового простору [10, с. 20.].

VI етап (II півріччя 2008 р.- сьогодні). У другій половині 2008 р. економіка України завершила період стійкого приросту й увійшла в глибоку рецесію, найглибшу з часів початку 1990-х, девальвація гривні засвідчила недостатність капіталізації банків [9, с. 22]. Цей етап розвитку банківської системи відбувався на тлі розгортання та дії світової фінансово-економічної кризи, яка не минула і України. Кризові явища супроводжувалися скороченням обсягів промислового виробництва, рівня ВВП, зменшенням ресурсного потенціалу банків. Підвищення цін та політичної нестабільності у державі посилювались за рахунок зростання темпів інфляції, зменшенням довіри до банківського сектору, коливанням валютного курсу.

До початку світової фінансової кризи 2008 р. спостерігалось стрімке зростання української фінансо-

вої системи, за період 2007 р. по 01.01.2012 р. обсяг активів та обсяг кредитів збільшився майже втричі. Банківський сектор був основою швидкого розвитку економіки та характеризувався високими прибутками, зростанням активів банків, в тому числі наданих кредитів [11].

Національним банком України було проведено ряд заходів щодо підтримки банківської стабільності та захисту прав вкладників для запобігання депозитної кризи, коли громадяни масово намагались повернути свої вклади. Понад це, відсутність єдиної стратегії та узгодженої реалізації тактичних заходів у подоланні кризових явищ з боку керівництва відповідних державних органів поглибило стагнаційні процеси. Перед банківським сектором постала проблема можливої втрати ліквідності окремими великими банками, те, що і відбувається з багатьма комерційними банками впродовж 2014-2015 років, що зумовило б крах банківської системи загалом.

Висновки. Причини внутрішньої економічної та соціальної кризи в Україні, погіршення макроекономічних показників розвитку, значне зменшення обсягів залучених коштів та зростання зовнішнього боргу банківської системи України залишається надзвичайно актуальною на сьогодні проблемою.

Банківська система України пройшла свій генезис значно швидшими темпами, на відміну від провідних банківських систем у розвинених країнах. Ґрунтовно досліджуючи банківську систему будь-якої країни та процеси становлення і розвитку вітчизняної банківської системи, їх періодизацію часових періодів, необхідно враховувати, що її сучасний стан – це результат тривалого розвитку, тому розкриття сутності банківської системи, як елемента системних досліджень, спонукали до розкриття сутності цього поняття та її структури.

Список літератури:

1. Енциклопедія банківської справи України: ред. В.С. Стельмах; НБУ, Ін-т незалежних експертів. – К.: Молодь: Ін Юре, 2001. – 680 с. (додаток «Моральний кодекс банкіра»).
2. Костюченко О. А. Банківське право України: підручник / О.А. Костюченко. – 3-тє вид. – К.: Вид-во А.С.К., 2003. – 928 с.
3. Банки кредиты: История банковского дела [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://history.banks-credits.ru/>. – Загл. с экрана.
4. Тамплиеры: мифы и реальность [Электронный ресурс]: Х. Николсон, М. Барбера, Э. Лорд и Дж. Райли-Смита. – Режим доступа: http://www.templiers.info/templiers/index.php?id=tainy_i_mify&tainy_i_mify=mify_i_realnost01. – Загл. с экрана.
5. Лаптев С.М., Денисенко М.П., Кабанов В.Г., Любунь О.С. Банківська діяльність (вітчизняний та зарубіжний досвід): Навчальний посібник. – К.: Вид-во „Професіонал», 2004.- 320 с.
6. Колодізев О. Становлення банківської системи України: минуле, світовий досвід, проблеми реформування // Банківська справа. – 2000. – № 2. – С. 26-31.
7. Банківська система України [Текст]: монографія / В.В. Коваленко, О.Г. Коренєва, К.Ф. Черкашина, О.В. Крухмаль. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. – 187 с.
8. Сениш І.П. Еволюція банківської системи України // Регіональна економіка. – 2007. – № 2. – С. 209-215.
9. Бутенко О. Становлення банківської системи в Україні. Проблеми капіталізації // Банківська справа. – 2005. – № 6. – С. 20-31.
10. Забезпечення умов стабільного функціонування банківського сектору України [Текст]: монографія / за заг. ред. канд. екон. наук., доц. О.М. Колодізева. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2010. – 312 с.
11. Пилипенко, В.В. Вплив іноземного капіталу на фінансову стійкість банківської системи України [Електронний ресурс] / В.В. Пилипенко. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/VDU_ekon/2011_1/1/278.pdf. – 12.12.2012.